

نظریه اعتبار قانونی در گذار از شخصیت گرایی

علی الهی خراسانی

نظریه اعتبار قانونی در گذار از شخصیت گرای

علی الهی خراسانی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشکده اسلام تمدنی
- سرپرستار: محمدباقر انصاری
- ریواسار: محمداسماعیل انصاری
- چاپ: جایگاه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵
- شمارگان: ۱۰۰۰
- قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان
- عنوان: ۳۷۸، مسلسل: ۵۹۲

صفت جدید بر روی نشر حقوق
نشانی: قم، خیابان معارف، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، فرهنگ اسلامی
تلفن و فکس: ۰۲۶۳۳۳۳۳۳۳، ۰۲۶۳۳۳۳۳۳۳۳، ۰۲۶۳۳۳۳۳۳۳۳
مراکز پخش: قم، میدان شهید کاظمی، پلاک ۳۷۸، ۰۲۶۳۳۳۳۳۳۳۳
تهران، خیابان معارف، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پلاک ۳۷۸
طبعه همکف، واحد ۳۱۲، ۰۲۶۳۳۳۳۳۳۳۳
وبسایت: www.pub.isc.ac.ir، www.shop.isc.ac.ir، www.pajoothani.ir

- میراثنامه: الهی خراسانی، علی، ۱۳۶۳
عنوان نام پدیدآور: نظریه اعتبار قانونی در گذار از شخصیت گرای / علی الهی خراسانی؛ تهیه
مشخصات نشر: پژوهشکده اسلام تمدنی
قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاون پژوهشی، پژوهشگاه علوم
و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری: ۲۳۶ ص
شابک: ۱۶۰۰۰۰ ریال، 978-۶۰۰-۳۵-773-9
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص [۲۰۹] - ۲۱۶؛ همچنین به صورت زیر نویس
یادداشت: نمایه
موضوع: نظریه حق الطاعه
موضوع: حکم شرعی
موضوع: حجیت (فقه)
موضوع: اصول فقه شیعه - قرن ۱۴
موضوع: اصول فقه - فلسفه
شماره افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و
فرهنگ اسلامی، پژوهشکده اسلام تمدنی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۷۵۶/الف/۱۶۹/۵ BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۲۴
شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۹۴۱۶۴

سخنی با خواننده ۱۱

مقدمه ۱۵

بخش اول: شخصیت‌گرایی؛ چیستی و کاربرد اصولی

فصل اول: شخصیت‌گرایی به مثابه پارادایم اصولی ۲۵

الف) پارادایم‌شناسی در فلسفه علم اصول ۲۵

ب) خاستگاه اجتماعی و زبانی شخصیت‌گرایی ۳۲

فصل دوم: اصول فقه و شخصیت‌گرایی ۳۹

الف) شخصیت‌گرایی و اعتبار مولوی ۳۹

ب) شخصیت‌گرایی و تحلیل مخالفت با مولا ۴۱

۱. جایگاه ملاک استحقاق عقاب در اصول فقه ۴۲

۲. ملاک استحقاق عقاب در نفس حکم ۴۴

۳. ملاک استحقاق عقاب در پرتو شخصیت مولا ۴۷

ج) تلاش‌های اصولی در گذار از شخصیت‌گرایی ۵۶

۱. نظریه خطابات قانونی ۵۶
۲. نظریه خطابات اجتماعی ۶۳
- فصل سوم: شخصیت‌گرایی و چالش‌های آن ۶۷
- الف) نقد پارادایمی و مسئله‌ای شخصیت‌گرایی ۶۷
- ب) دفاع از شخصیت‌گرایی و پاسخ‌های آن ۷۲
۱. تفاوت ادای حق مولا با ظلم به او ۷۲
- پاسخ ۷۳
۲. اصل اجام تکلیف؛ وجوب شکر منعم ۷۳
- پاسخ ۷۴

بخش سوم: اعتبار قانونی؛ چیستی و کاربرد اصولی

- فصل اول: چیستی و اقسام اعتبار قانونی ۷۹
- الف) چیستی اعتبار قانونی ۷۹
۱. تعریف اعتبار ۷۹
۲. ویژگی اعتبار قانونی و تفاوت آن با اعتبار ادبی ۸۰
۳. چگونگی تطبیق اعتبار قانونی بر مصادیق ۸۴
- ب) اقسام اعتبار قانونی و ارتباط میان آنها ۸۶
۱. اقسام ترتبی اعتبار قانونی ۸۶
۲. نسبت‌سنجی احکام وضعی با احکام تکلیفی ۸۸
- فصل دوم: کاربرد اعتبار قانونی در مسائل و ساختار علم اصول ۹۳
- الف) اعتبار قانونی و کاربرد آن در فقه و اصول ۹۳
۱. نمونه‌های اصولی ۹۴
۲. نمونه‌های فقهی ۹۶

ب) کاربرد اعتبار قانونی در ساختار و جغرافیای دانش اصول.....	۹۹
۱. ساختار حجیت‌محورانه اصول.....	۹۹
۲. ساختار اعتبار‌محور اصول.....	۱۰۱
فصل سوم: اعتبار قانونی و چالش‌های آن.....	۱۰۵
الف) چالش‌های مفهوم‌شناختی.....	۱۰۵
۱. اشتباه در قراردادن حد اعتبار.....	۱۰۵
پاسخ.....	۱۰۶
۲. اینرسی اعتبار قانونی با قرارداد اجتماعی.....	۱۱۰
پاسخ.....	۱۱۰
۳. عدم تفاوت اعتبار قانونی و اعتبار ادبی در برانگیختن احساسات.....	۱۱۲
پاسخ.....	۱۱۳
۴. یکی بودن سنخ اعتبار ادبی و اعتبار قانونی.....	۱۱۵
پاسخ.....	۱۱۶
۵. ناپیوستگی اعتبار ادبی و اعتبار قانونی.....	۱۱۷
پاسخ.....	۱۱۸
ب) چالش‌های ساختاری.....	۱۱۹
۱. عدم امکان محوریت اصول به وسیله اعتبار قانونی.....	۱۱۹
پاسخ.....	۱۲۰
۲. اعتبار‌شناسی در فقه و فلسفه فقه.....	۱۲۰
پاسخ.....	۱۲۱
۳. ابهام جایگاه اصول عملیه در ساختار اعتبار‌محور.....	۱۲۱
پاسخ.....	۱۲۲
۴. موضوع اصول؛ اعتبار شرعی نه اعتبار قانونی.....	۱۲۲

- ۱۲۳..... پاسخ
۵. ناهماهنگی در محورهای یانزده‌گانه..... ۱۲۳
- ۱۲۴..... پاسخ
۶. عدم انحصار مبادی فقه در مبادی احکامی..... ۱۲۴
- ۱۲۴..... پاسخ
۷. تجميع مبادی تحت مبادی علم فقه..... ۱۲۵
- ۱۲۵..... پاسخ
۸. روی بسیاری از مباحث از اصول..... ۱۲۵
- ۱۲۵..... پاسخ
۹. درهم‌آمیختگی فقه و اصول..... ۱۲۵
- ۱۲۶..... پاسخ
۱۰. دوگانگی اعتبار و بخت..... ۱۲۶
- ۱۲۷..... پاسخ

بخش سوم: نسبت‌سنجی اعتبار قانونی با حکم جزایی

- فصل اول: خاستگاه تاریخی و ساختار انسانی حکم جزایی..... ۱۳۱
- الف) تاریخ حکم جزایی در دوران پیشاقانون..... ۱۳۱
- ب) ساختار انسانی حکم جزایی..... ۱۳۸
- فصل دوم: وابستگی مفهوم قانون به حکم جزایی..... ۱۴۳
- الف) مفهوم‌شناسی قانون در فلسفه حقوق..... ۱۴۳
- ب) مقایسه مفهوم قانون در فلسفه حقوق با نظریه اعتبار قانونی..... ۱۴۸
- فصل سوم: چپستی و کاربرد دلالت اندماج در اصول فقه..... ۱۵۱
- الف) روش دلالت‌سنجی روان‌شناختی..... ۱۵۱

ب) دلالت عقلایی اندماج	۱۵۲
ج) کاربرد دلالت اندماج در اصول فقه	۱۵۷
۱. مقدمه واجب	۱۵۸
۲. حکم وضعی	۱۵۹
۳. معنای حرفی	۱۵۹
۴. وجوب غیري	۱۶۰
فصل چهارم: همبستگی اعتبار قانونی با حکم جزایی و چالش‌های آن	۱۶۳
الف) ناتوانی سرپرست اعتبار قانونی در تبیین امر ارشادی	۱۶۳
پاسخ	۱۶۵
ب) نبود ظهور عرفی در حکم جزایی	۱۶۷
پاسخ	۱۶۷
ج) نبود دلیل منطقی برای معرّف حکم جزایی عنوان حقیقت امر	۱۷۰
پاسخ	۱۷۱
د) عدم سببیت تقارن خارجی امر و جزا در دلالت امر بر حکم جزایی	۱۷۲
پاسخ	۱۷۳

بخش چهارم: نظریه اعتبار قانونی و احتمال تحلیف

فصل اول: مبانی تنجیز احتمال در نظریه اعتبار قانونی	۱۷۹
الف) نظریه اعتبار قانونی و نسبت آن با عقل عملی و عقل نظری	۱۷۹
ب) تفسیر حسن و قبح در نظریه اعتبار قانونی	۱۸۱
ج) حسن و قبح در نظریه اعتبار قانونی و چالش‌های آن	۱۸۴
۱. جعلی‌بودن حسن و قبح توسط خداوند	۱۸۴
پاسخ	۱۸۵

- ۱۸۷..... (۲) بازگشت وجدان به عقل نظری
- ۱۸۸..... پاسخ
- ۱۸۸..... ۳. انتساب حسن و قبح به افعال خداوند
- ۱۸۸..... پاسخ
- ۱۸۸..... (د) سنجش عقلایی احتمال در نظریه اعتبار قانونی
- ۱۹۱..... فصل دوم: نظریه اعتبار قانونی و نقد دیدگاه‌های رقیب در حجیت احتمال
- ۱۹۱..... (الف) بررسی نظریه قبح عقاب بلا بیان
- ۱۹۴..... (ب) بررسی نظریه حق الطاعه
- ۱۹۴..... نقد دیدگاه شهید صدر در پیشینه‌شناسی برائت عقلی
- ۱۹۶..... نقد و بررسی
- ۱۹۹..... ۲. نقد نظریه حق الطاعه در حجیت احتمال
- ۲۰۳..... خلاصه و جمع‌بندی
- ۲۰۹..... فهرست منابع

نمایه‌ها

- ۲۱۷..... آیات
- ۲۱۸..... روایات
- ۲۱۹..... اعلام
- ۲۲۱..... اصطلاحات
- ۲۳۴..... کتاب‌ها
- ۲۳۵..... مکان‌ها

سخن با خواننده

علم اصول نه به عنوان دانشی واسط و ابزاری برای علم فقه که سازوکار کشف و استنباط احکام شرعی یا عملیه از منابع و متون اسلامی را بر عهده دارد، به دلیل اهمیت احکام شرعی، از اعتبار و ارج درخوری بهره دارد؛ چون بی توجهی به آن، فهم درستی از شریعت اسلامی که در نگاه فقیهان اساس دیانت است، حاصل نخواهد شد. دانش همانند دیگر دستاوردهای دانشی بشر در گذر زمان و در داد و ستد با دیگر دانش ها و بهره گیری از معارف و دستاوردهای روزآمد، تحولاتی یافته و مراحلی خرد را گسترده است. دانش فلسفه، زبان شناسی، منطق، روش های تحقیق (میلوژی)، اصول نقد و ارزیابی و دیگر مقوله ها، علوم تأثیرگذار در اصل بوده؛ چنان که بازاندیشی در رابطه شارع و عرف باورمند، انتظار از دین، شأن پیامبر ﷺ و دیگر مسائل، موجب نگاه متفاوتی به مقوله استنباط از این رهگذر شده است. دانش اصول امروزه آبشخورهای فراوانی یافته و دیگر در جنبه چند اصل و قاعده خرد محصور نمانده است، بلکه با مساعی نواندیشان، پای در عرصه های نظریه محصور و کلان نگرا نهاده و از خردنگری های رایج در حال فاصله گرفتن است، هرچند چنین رویکردهای

نوپدید با چالش‌ها یا انتقادهایی روبرو خواهد شد.

پارادایم «شخصیت‌گرایی» که قرون متمادی بر اندیشه اصولیان سیطره داشته و اساس حکم‌انگیزی اسلامی به شمار می‌آمده، در دوره‌های اخیر با طرح «اعتبار قانونی» به چالش کشیده شده و ساختار و چارچوب اصولی متفاوتی را طلبیده است. گروه فقه‌کاربردی پژوهشکده اسلام تمدنی، در نگاهی به مسائل نوآمد، در مقام یردازش نونگرانه علوم سنتی و ژرف‌اندیشی در علوم مرتبط با دیانت اسلامی، پای در این عرصه نهاد تا در تعمیق مباحث علمی و توسعه‌رژهای دانش گام بر دارد. در این راستا به کاوش درباره مقوله نظریه «اعتبار قانونی در گذار از شخصیت‌گرایی» پرداخت. نتیجه تلاش صورت‌گرفته نوشته پیش رو اثر محقق ارجمند حجت‌الاسلام علی الهی خراسانی است. نویسنده که از تحصیل‌کرده‌های حوزه علمیه و دانشگاه است، با رویکرد ایجاد تحول در ساختار دانش اصول و نگاه به حکم شارع (بازخوانی مفهوم تکلیف و تبعیت در فقه امامیه)، به برداشت و خوانشی نو از دیدگاه‌های اصولی آیت‌الله سیستانی که یردارند این نظریه شمرده می‌شود، دست زد و یافته‌های خویش را در معرض مطالعه و ارزیابی قرار داد.

مبنای حکم در پارادایم «شخصیت‌گرایی» رابطه حاصر مولای و عبد است و پاداش و جزا نیز بر اساس «اصل تبعیت معتقدانه» که البته ریشه در نیست خالصانه دارد، معنا می‌یابد، اما در نظریه اعتبار قانونی که علی‌القاعده باید در پارادایم عقلانی‌نگری یا حقوق برابر آدمیان مورد کاوش قرار گیرد، بر اصل عقلانی‌محوری قانون و رابطه منطقی میان پاداش و شکنجه با عمل مبتنی بر قانون پافشاری دارد و طبعاً بسیاری از مسائل اصولی ذیل این نگره دچار تغییر ساختاری و محتوایی خواهد شد. به بیان دیگر این اثر از «پارادایم

شخصیت‌گرایی» در اصول فقه پرده برمی‌دارد و عنوان می‌کند که بسیاری از نظریات اصولی برخاسته از پیوند احکام و اوامر شارع به شخصیت مولاست که سرچشمهٔ این اندیشه «نظام اجتماعی عبد و مولا» در زبان عربی است. نظریهٔ اعتبار قانونی بندگان را عقلایی فرض می‌کند که در پی انجام‌دادن قانون و کسب مصالح و دوری از مفاسدند؛ نه آنکه خود را به شخصیت قانونگذار گره بزنند. با این روآورد، هویت نظریهٔ حق الطاعة در پرتو پارادایم شخصیت‌گرایی تبیین، واکاوی و سنجیده می‌شود و تا حدی به نقد کشیده می‌گردد. روشن است این دست مطالعات که نگاهی بیرونی و کلان و فرانگر به یک دانش دارد، در طیف بندی علوم، جزو فلسفه علم است و چون در نوع نگاه به مسائل درون علمی تأثیر آشکار دارد، از مطالعات پایه‌ای و پیشینی دانش مربوطه - در این جا اصول - شمرده می‌شود. این مطالعات که به‌طور طبیعی با کمبود منابع و داده‌ها، یک سو و وادی‌های ناکاویده و ناشناخته از سوی دیگر مواجه است، همیشه با سختی‌هایی در کشاکش است که بر اهل تحقیق پوشیده نیست. امید است این اثر ارزشمند بتواند زمینهٔ نقد و بررسی بیشتر دیدگاه‌های مطرح را فراهم سازد و به‌جای جدیدی در نظریه‌پردازی و نوآوری علمی بگشاید.

در پایان ضمن سپاس از نویسنده محترم که با تلاش مجداً و بذلایات درخور به انجام کار پرداختند، یادکرد نام دسته‌ای از استادان و محققان که بی‌حضور و نقش‌آفرینی آنان این پژوهش به سامان نمی‌رسید، بایسته است، به ویژه استاد محترم ناظر، آیت‌الله مهدی مروارید که در تمامی مراحل کار حضور علمی داشتند، ارزیابان گرامی آقای دکتر محمدتقی فخلعی و حجج اسلام والمسلمین محمدعلی خادمی، علی رحمانی و محمد مهدی مسعودی،

هم‌چنین اعضای محترم شورای علمی گروه، استادان گرامی شورای پژوهشی پژوهشکده که دغدغه‌مندانه در اصلاح و علمیت کار کوشیدند؛ درضمن اگر بی‌گیری‌های بی‌وقفه مدیر محترم پیشین گروه فقه کاربردی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای مجتبی الهی خراسانی و مدیر محترم کنونی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای علی شفیعی و کارشناس محترم جناب آقای مجتبی فانی نبود، نتیجه تلاش نویسنده دیده نمی‌شد، ازاین‌رو ارج‌گذاری و قدردانی از یکایک آنان را فرض می‌دانم و از خدای بزرگ توفیق مگان مسئله را در پایان از نشر پژوهشگاه یاد و اظهار امتنان می‌کنم که در این اثر از هیچ سعی و تلاشی دریغ نکرد.

بدیهی است که اثر علمی، همانند دیگر کارهای انسانی، از کاستی‌ها، ابهامات و چه بسا اشکالاتی برخوردار باشد که نگاه نقادانه و دلسوزانه محققان ارجمند در اصلاح آن می‌تواند موافقت نماید. چشم به راه همراهی‌های صاحب‌نظران هستیم.

دکتر سید علیرضا واسعی

مدیر نشر سوره اسلام تمدنی

مقدمه

اصول فقه دینی است که از حجّت سخن می‌گوید و به دنبال کشف قواعدی است که بتوان از ماده شرعی منابع دینی، حکم الهی را به دست آورد. مسئله اصولی «قانونی است که حجّت در فقه را آماده می‌سازد»^۱ یا - به بیان دیگر - «قانونی است که از حجّت آن استنباط می‌شود» برای مرحله استنباط به کار گرفته شود. مراد از حجّت آن است که عبد بتواند با آن بر مولا احتجاج و منجزیت یا معذرت را ثابت نماید.

دانش اصول فقه به فقیه توانمندی می‌دهد تا بتواند حکم شرعی و قانون الهی را استنباط کند و آن را در اختیار مکلفان قرار دهد تا از حکم خود را بر اساس دستورات الهی تنظیم نمایند؛ بنابراین «حکم» در دانش اصول مرتبه و جایگاهی دارد که تمام مسائل و موضوعات دیگر در این دانش حول آن می‌گردد؛ از این رو شناخت ماهیت و ویژگی‌های حکم و قانون شرعی، اهمیتی

۱. «القانون الذی یعد حجة فی الفقه» (رک: حسینی منتظری؛ نه‌ایة الاصول: تقریرات درس خارج اصول آیت‌الله سیدحسین بروجردی؛ ص ۱۶۵). سیدمنیرالدین عدنان القطیفی؛ المرافد فی علم الاصول: تقریرات درس خارج اصول آیت‌الله سیدعلی سیستانی؛ ص ۱۲۷.

تردیدناپذیر پیدا می‌کند و نمی‌توان از این فصل مهم در دانش اصول، به سادگی و بی‌اعتنا عبور کرد.

شکل‌گیری حکومت‌های مبتنی بر قانون در برهه‌ای از حیات بشری و تداوم آن تا جهان معاصر به همراه ضرورت قانون‌گرایی در جوامع عقلایی سبب گشته است برخی دانشیان اصول در دهه‌های اخیر نگاه ویژه و دغدغه‌های علمی خویش را صرف این مفهوم نمایند و آن را جولانگاه نظریه‌پردازی خویش قرار دهند.

ارتقاء پیدا کردن حکم و قانون به مفهوم «اعتبارات عقلایی» و شناخت دقیق اعتبار و ارتکازات علمی این مفهوم، در زمان شاگردان سه‌گانه آخوند خراسانی، یعنی، شیخ نائینی، محقق اصفهانی و محقق عراقی نمود یافت و تا پیش از آن، به بحث اعتبار در دشر اصول کمتر پرداخت شده است.

شاگرد محقق اصفهانی که در نظر او از ذهن ژرف فلسفی بود، «اعتبار» را دستمایه تفکر خویش قرار داد و نوآوری‌هایی در آن رقم زد. علامه طباطبایی با ادامه دادن و تحول‌آفرینی مسیر استاد خویش - محقق اصفهانی - در بحث اعتبار، این سرفصل علمی را ارتقا بخشید؛ تا آنجاکه پیش از او چنین تحقیقی دیده نمی‌شود. از سویی دیگر در مکتب‌المیزان امام خمینی با طرح نظریه خطابات قانونی و توجه تام به اعتبارات و جداسازی آن از امور تکوینی و بهره‌گیری از ارتکازات عقلایی در مباحث فقهی خود، نگرش‌های جدیدی از حکم و اعتبار رقم زد.

در دوران معاصر افزون بر علامه طباطبایی، دو تن از شاگردان برجسته آیت‌الله خویی در درس و تحقیقات علمی خویش توجه ویژه‌ای به حکم‌شناسی و تحلیل اعتبار نمودند. علامه آیت‌الله شهید سید محمدباقر صدر

و آیت‌الله سیدعلی سیستانی دقت‌های روزآمد در حکم‌شناسی صرف و نظریات قابل توجهی در این باره عرضه کردند. در این میان، آیت‌الله سیستانی که در منهج و روش اصولی خویش بسیار به مفهوم قانون و ارتکازات و تحلیل‌های عقلایی اهمیت و اصالت می‌دهد، بحث اعتبار را به‌طور تفصیلی و مستقل مطرح کرد. وی در اهمیت بخشیدن به اعتبار تا آنجا پیش می‌رود که تمامی مسائل و ابواب دانش اصول فقه را با محوریت «اعتبار قانونی» تقسیم و دسته‌بندی می‌نماید که تا پیش از او در اصول فقه پیشینه نداشته است.

نویسنده در این حقیر بر آن است با طرح «نظریه اعتبار قانونی» امکان بازگشایی افق‌های جدید در دانش اصول فقه را مطرح سازد. بر اساس تفسیر نویسنده، این تلاش جدید علمی در حقیقت گذار از «پارادایم شخصیت‌گرایی» است. در پارادایم شخصیت‌گرایی، احکام و اوامر شارع و دیگر مسائل اصولی مرتبط با آن به شخصیت و لا‌گه خورده و سبب گشته است تفکر قانونی در ساختار دانش اصول اجاره‌ی علوم گری نیابد یا حضورش کمرنگ و در سایه باشد. با نقد اندیشه شخصیت‌گرایی که برخاسته از نظام زبانی و اجتماعی عبد و مولا است، نظریه اعتبار قانونی بیان می‌شود که شارع مقدس را بسان قانون‌گذار دیده، انسان‌ها را عقلایی فرض می‌کند، که در پی انجام دادن قانون و رسیدن به رشد و کسب مصالح و دوری از مفاسد هستند نه آنکه خود را بندگان بداند که به شخصیت قانون‌گذار گره خورده‌اند. نظریه اعتبار قانونی می‌کوشد در ساختار دانش اصول و نگاه به حکم شارع، تحولی ایجاد نماید.

نویسنده چنین باور دارد که «نظریه حق الطاعه» در پارادایم

شخصیت‌گرایی جای می‌گیرد و بدان وابسته است و می‌توان گفت نظریه مهم حق الطاعه که نگاه اصول فقه معاصر را به خود جلب کرده است، نمونه برجسته تمام ارزش‌ها و نگرش‌های «پارادایم شخصیت‌گرایی» به شمار می‌رود. نویسنده بر اساس براساس نظریه «اعتبار قانونی»، حق الطاعه را برآمده از اندیشه ربط‌دادن امر مولا به «شخصیت» آمر / مولا می‌داند و تقد‌های خود را با این ربط شخصیتی که آن را «شخصیت‌گرایی» نام نهادیم، وارد می‌کند.

در این تحقیق برآنیم «تفکر قانونی» بر اساس نظریه اعتبار قانونی در گذار از شخصیت‌گرایی و ساختار عبد و مولا در اصول فقه روشن و معلوم گردد این امر به ارای چه ابعاد نظری است. اما نکته مهم آن است که امکان فروریزی برای پارادایمی وجود دارد. پارادایم‌ها با اینکه معمولاً عمری طولانی و اقتداری گسترده دارند، پس از مدتی دچار روندهای اضمحلالی و فروریزنده می‌شوند؛ به عبارت دیگر در چند نظریات مختلف، تاریخ مصرف دارند و پایان آنها در مجموعه بافت‌های یک پارادایم چیره ممکن می‌شود، بسیاری از خود پارادایم‌ها نیز تاریخ مصرف دارند در پی تغییرات بزرگ در تاریخ یک علم، دچار اضمحلال و فروپاشی می‌شوند. ظهور یک نابغه تاریخ‌ساز یا انباشت گزاره‌ها و شواهد ناسازگار با یک پارادایم و غیر قابل توجیه در قالب پیشنهادی آن یا به هم رسیدن این هر دو علت در یک نقطه، گاه سبب می‌شود فردی با گذر و گذار از چارچوبه‌های شناخته‌شده زمان خود یا همان مرزهای پارادایم، مبانی فهم کردن در زمانه خویش را به تزلزل افکند و با برجسته‌ساختن بخشی از پارادایم قبلی در مقابل دیگر بخش‌ها یا با ابتکارهایی جدید، پارادایمی متفاوت را جایگزین روش اندیشیدن پیشین - یا همان پارادایم قبلی - نماید. به هر روی عمر پارادایم‌ها معمولاً طولانی و

درازمدت است. پارادایم‌ها هنگامی فرومی‌ریزند که فردی با کنارهم آوردن مجموعه‌ای انباشت‌شده از دیدگاه‌های ناهمسان با پارادایم در طول یک دوره زمانی را به مرحله جمع‌بندی نهایی ضد آن پارادایم برساند و به جای تنفس در فضای پارادایم، فضای تنفسی آن پارادایم را از آن بستاند؛ به عبارت بهتر مبانی پذیرفته‌شده پارادایم را آنچنان به چالش بخواند که حیات پارادایم به خطر افتد.^۱

پارادایم شخصیت‌گرایی ملاک مجازات مخالفت با امر شارع/مولا را توهین به شخصیت شارع/مولا و هتک حرمت او می‌داند. در مقابل شخصیت‌گرایی، نظریه اعتبار قانونی بر آن است که ملاک استحقاق عقاب، جعل قانون‌گذار بوده و در خود اعتبار قانونی/حکم شرعی به صورت غیرمصرح، پنهان (مستبطن) است. برای رسیدن به اندیشه همبستگی حکم جزایی با اعتبار قانونی نه با شخصیت قانون‌گذار، مسیر تکوّن باید و نیاید‌های قانونی و چگونگی پیوند مجازات با اعتبار قانونی را دست. تکرر احکام و پیدایش مفاهیم قانونی همراه با سیر تکاملی و رشد جوامع انسانی بوده و اعتبار قانونی بر اساس نیازهای بشری و تفکر عقلایی شکل گرفته است که ملاک مخالفت با قانون به سبب فعلی شدن استحقاق مجازات/حکم جزایی است که در دل هر قانون وجود دارد. در فلسفه حقوق نیز چنین نگرشی، یعنی سمانت اجرای در قانون را می‌توان به‌روشنی مشاهده کرد که بر اساس تفکر عقلایی بوده، به تفصیل بدان پرداخته می‌شود؛ سپس نقدهایی به اندیشه همبستگی جزا با اعتبار قانونی وارد شده است که بررسی و بدان پاسخ داده می‌شود.

۱. رک: احمد مبلغی؛ «پارادایم‌های فقهی»؛ ص ۱۰-۱۱.

پس از مرحله ثبوت و تصویر قرارگرفتن حکم جزایی در اعتبار قانونی، به نوع دلالت این همبستگی که «انداماج و استبطان» است؛ پرداخته و کاربرد این دلالت در دیگر مباحث اصول فقه مطرح می‌شود.

درباره چالش اساسی فراروی نویسنده در این تحقیق باید گفت دیدگاه‌های علمی آیت‌الله سیستانی به‌درستی منتشر نشده است و نیز تقریرات کامل درس‌های خارج وی به دلایل مختلفی به هیچ وجه در دسترس پژوهشگران قرار نمی‌گیرد؛^۱ از این رو نویسنده برای آنکه از تمام زوایای آرای آیت‌الله سیستانی در موضوع تحقیق آگاهی یابد تا خوانشی دقیق داشته باشد و نظریه‌پردازی را با توجه به زوایای مختلف مطرح سازد، با شاگردان برجسته آیت‌الله سیستانی گفتگو‌هایی علمی در نجف، قم و مشهد داشته است. از شاگردان آیت‌الله سیستانی می‌توان به حضرات آیات و استادان معظم شیخ مهدی مروارید، سیداحمد مدنی، سیدمنیرالدین خباز، سیدهاشم هاشمی و سیدمحمدباقر سیستانی اشاره نمود.

همچنین از گفتگو با اندیشمندان بزرگوار چون استاد علی‌اکبر رشاد، شیخ محمد قائینی، سیدحسن تبادکانی و دکتر محمود مروارید در نقد و

۱. گفتنی است به دلیل نبود منبع مستقیم و بی‌واسطه در بیان تمام آرای اصولی آیت‌الله سیستانی و گاه اجمال و ابهام در نظریات منقول از ایشان، فصل‌بندی، تدوین و نگارش این کتاب به‌سختی صورت گرفت و حتی سبب شد نویسنده راهی نجف اشرف شود و با فرزند بزرگوار آیت‌الله سیستانی، حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمدباقر سیستانی - که از شاگردان ایشان محسوب می‌شود و خود به تدریس خارج اصول می‌پردازد - دو جلسه به گفتگوی علمی نشیند. نسخه‌هایی این کتاب با چندین ویرایش و اصلاحات، نزدیک به چهار سال طول کشید و پس از اتمام نگارش به دلیل حساسیت محتوای کتاب در بیان دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی و ارائه نظریه‌ای نوین، بیش از پنج بار ارزیابی علمی گردید.

بررسی نظریه اعتبار قانونی بهره گرفته شده است. از تمامی استادان و اندیشوران فوق سپاسگزارم.

همچنین باید گفت هیچ منبع مکتوبی در توضیح همه جانبه ارکان و اجزای نظریه اعتبار قانونی وجود ندارد، بلکه یافته‌های این تحقیق، بر اساس برداشت نویسنده از برخی تقریرات درس آیت‌الله سیستانی و توضیحات علمی گردشی ایشان به دست آمده است و روشن است که هر نوآوری علمی پیشه در دیدگاه دیگران دارد. خوانش و تفسیر علمی نویسنده طبیعتاً قابل استناد و منبعی نیست، والا باب نوآوری و ابداع باید منسد شود!

بر این نکته تاکید شد که این تحقیق، در حقیقت «برداشت و خوانش نویسنده» از تلاش علمی و دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی به شمار می‌رود و روشن است نمی‌توان تمام یافته‌ها و گفته‌ها را منتسب به وی دانست، بلکه پایه و شالوده نظریه ارائه شده، آراء علمای آیت‌الله سیستانی است. این کتاب در مقام روایتگری محض و تقریر صرف از دیدگاه‌های اصولی آیت‌الله سیستانی نیست، بلکه برداشت و تلاش نویسنده در ارائه نظریه نوین اصولی است؛ اما می‌توان گفت این کتاب به منزله منبع فارسی در دست اول برای آشنایی با برخی دیدگاه‌های اصولی آیت‌الله سیستانی و تفسیر آن به شمار می‌رود که می‌تواند زمینه نقد و بررسی عالمانه این دیدگاه‌ها در درس و محافل علمی را فراهم سازد.

بر خود لازم می‌دانم از استاد بزرگوارم فقیه گران قدر آیت‌الله شیخ مهدی مروارید به عنوان «ناظر علمی» این تحقیق، کمال تشکر و امتنان را داشته باشم. هم‌چنین از دوست خبیم فاضل ارجمند حجت‌الاسلام محمدرضا ملایی که نویسنده را در بخشی از کتاب یاری نمود، سپاسگزارم. از همسر

مهربانم که صبوری و گذشت او قلم نویسنده را روان می‌کرد، متشکرم.
امید است گام‌هایی که در این نوشتار برداشته شده است نزد خداوند
متعال مقبول افتد، با پرهیز از حبّ و بغض‌ها و شخصیت‌زدگی جانبدارانه،
حرکت علمی دانش اصول فقه هرچه بیشتر پویا و بالنده گردد و این دانش
سترگ از مقیاس قاعده‌سازی به نظام‌سازی ره یگشاید ان‌شاءالله تعالی.

علی الهی خراسانی

مشهد مقدس

مرداد ۱۳۹۴

www.ketab.ir